

MUŞ OVASI YÜZEY ARAŞTIRMALARINDA ELE GEÇEN ERKEN TRANKAFKASYA ÇANAK ÇÖMLEĞİ İŞİĞİNDE BÖLGENİN ERKEN TUNÇ ÇAĞ'ININ YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Burada sunduğumuz çalışmanın amacı, en son 1956 yılında C. Burney¹ tarafından araştırılan Muş Bölgesi'nin Erken Tunç Çağı'na, bölgesel adıyla *Erken Trankafkasya Dönemi*'ne ait bildiklerimizi, 1991 yılında M. Rothman başkanlığında gerçekleştirilen yüzeysel araştırmanın² sonuçlarıyla kısmen de olsa genişletmektir. 1993 yılında yapılması planlanan ikinci dönem yüzeysel araştırması söz konusu bölgenin güvenlik açısından birtakım riskler içermesi nedeniyle gerçekleştirilmemiştir. Dolayısıyla elimizdeki bir sezonluk çalışmayla sınırlı malzemeyi genişletmek düşüncesiyle, C. Burney'in 1956 yılında topladığı ancak yayınlarda ele alınmayan çanak çömlek örneklerini de bu araştırmamıza dahil etmiş bulunmaktayız³.

Doğuda Bitlis ve Ağrı, batıda Bingöl, güneyde Diyarbakır, Siirt ve Bitlis ve kuzeyde ise Erzurum illeri ile çevrili olan Muş ili, Van Gölü'nün kuzeybatısında yer almaktadır. Muş, Trankafkasya ile Mezopotamya arasındaki yol üzerinde, Toros ve Antitoroslar'ın arasında, önemli birer geçiş noktası olan Elazığ ve Malatya şehirleri ile birlikte bulunmaktadır. Muş ili sınırları içinde yer alan Murat nehri, Malazgirt ve Bulanık Geçitleri'nin yardımıyla Muş Ovası'nı kolayca kuzeye, Trankafkasya Bölgesi'ne bağlamaktadır. Nitekim Van Gölü'den Muş Ovası'na geçiş de güneybatıdan yapılmaktadır. Muş Ovası'na varıldığında ve ovanın batısından Murat nehri boyunca gidildiğinde ise Malatya'ya ve Fırat nehrine ulaşılır. Aynı yolu takip ederek ve Bitlis Geçiti'ni kullanarak güneye ve doğuya da gitmek mümkündür. Malatya - Elazığ - Muş ve Karaköse koridoru, Çoruh - Kelkit ve Kars - Erzurum - Erzincan - Sivas arası koridorundan geliş-gidiş açısından çok daha kolaydır⁴.

Muş ili, Toros Dağları'nda başlayan, Bingöl, Nemrut ve Süphan dağları başta olmak üzere birçok küçük volkanı da içeren volkanik bir bölgede yer alır. Dolayısıyla bu bölgede bol miktarda obsidyen ele geçmektedir. Nitekim obsidyen alet yapımı Muş Bölgesi'nde Tunç Çağ sonrasında bile devam etmiştir.

¹ Burney 1958.

² Rothman 1993, 279-295.

³ C. Burney'e ait örnekler, Katalog'da "Burney" şeklinde belirtilmiştir. Söz konusu malzeme, Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nde korunmaktadır. Bu örnekler H. Russell'in 1980 tarihli araştırmasında da ele alınmıştır (Russell 1980).

⁴ Kökten 1947, 471.

Muş İli Yüzey Araştırması 1991 yılında M. Rothman başkanlığında, 8200 km²'lik Muş ilinin, Muş Ovası'nı ve Alpaslan Baraj Gölü'nün çevresini kapsayan 4200 km²'lik bir bölümünde gerçekleştirilmiştir. Muş Bölgesi'ndeki yerleşim merkezlerinin çoğunluğu Muş Ovası'nda ve kuzeydeki Bulanık ve Malazgirt ovalarında bulunmaktadır⁵. Yüzey araştırmasında saptanan höyükler de bununla paralellik göstererek, Muş ili sınırları boyunca veya yüksek ovalarda yer almaktadırlar⁶. Murat nehri (*Arsantias*), Muş Bölgesi'ndeki başlıca akarsu olmasına rağmen, bu nehrin kıyısında herhangi bir höyük saptanamamıştır. Yerleşim merkezlerinin ovanın doğu kesiminde yoğunlaşması yöre insanının eski çağlardan beri süre gelen tercihlerinin bir yansıması olabilir. Ovanın orta kesimlerinde alüvyon tabakasının kalınlığı en az iki metre iken, ovanın doğusunda ve tepelik yerlerde bu oldukça azalmaktadır. Murat nehri yakınlarındaki küçük yerleşimler ise olasılıkla bu alüvyon tabakasına gömülmüşlerdir.

1650 km² genişliğe ve deniz seviyesinden 1300-1350 m. yüksekliğe sahip Muş Bölgesi'nin en alçak yerini oluşturan 600 m. yüksekliğindeki Muş Ovası'nda 19 höyük belirlenmiştir. Bunların 14 adeti Murat nehrinden oldukça uzakta olup, bu nehri besleyen Karasu ile mevsimlik çayların yakınındadır. Coğrafi olarak kısmen izole olan Muş Ovası, Erken Transkafkasya kültürel bölgesinden⁷ M. Ö. tüm III. binyıl boyunca ayrı ve geri kalmıştır. Bu durum, Geç Tunç Çağ'a, Assur ordularının Murat nehrine ulaşmasına dek sürmüştür⁸. Muş Ovası jeolojik dönemlerde göl yatağı olduğu için görüldüğü kadar bereketli değildir. Ovanın büyük bir kısmı bataklıktır ve toprak tarıma uygun kalitede değildir. Bu da, Muş Ovası'ndaki nüfusun M.Ö. III. binyıl boyunca, hatta M. Ö. II. binyılın ortalarına dek, oldukça seyrek oluşunun nedeni olarak görülebilir⁹.

K. Kökten 1945 yılı Tarihöncesi Araştırmaları'nda, Liz (Ercentepe) köyü çevresinde Levalvazo - Musteriye (Levalloiso-Mousterien) teknikle işlenmiş obsidyen bir kazıyıcı bulduğunu belirtmektedir¹⁰. Orta Paleolitik Dönem'e ait bu buluntu, araştırmacının Muş Bölgesi'nde eline geçen tek alettir. Nitekim 1991 yılı araştırmamız da dahil olmak üzere daha sonraki araştırmalarda bu çağa ve Neolitik Çağ'a ait hiçbir eser bulunmamıştır. Olasılıkla yörede hala hüküm süren sert iklim avlanmaya ve tarıma uygun olmadığından bölge yerleşim görmemişti. Kökten, batıdan doğuya doğru daha çok Karasu'nun kuzey düzlüklerinde yer alan Ziyaret, Dom, Tirmit,

⁵ Russell 1980, 9.

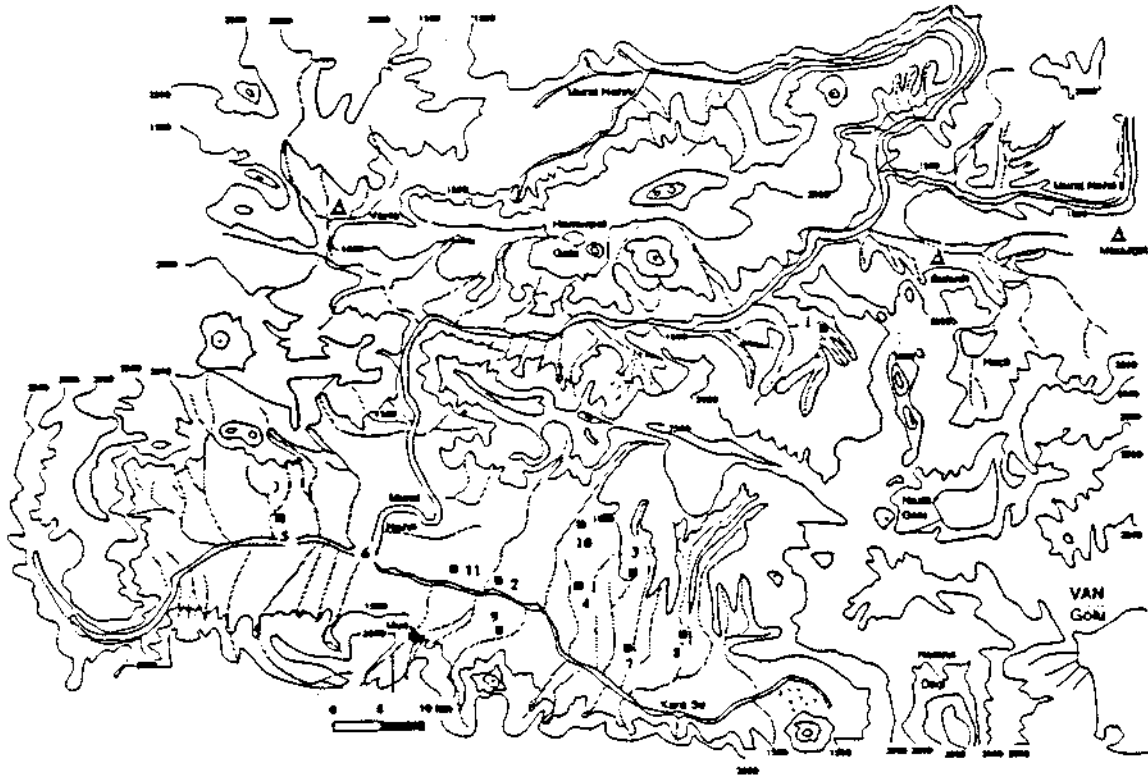
⁶ 1991 yüzey araştırmalarında Muş Bölgesi'nde yaklaşık 50 höyük gezilmiştir.

⁷ Yapılan kazılar ve araştırmalar sonucunda Erken Transkafkasya kültürel bölgesinin, kuzeyde Gürcistan ve Trialeti'ye, doğuda Azerbeycan'a, batıda Doğu Anadolu ve Yukarı Fırat Bölgesi'ne, güneyde ise Urmiye Gölü, Amuk Ovası ve Filistin Bölgesi'ne dek uzandığı gözlenmiştir.

⁸ Burney 1958, 158.

⁹ Burney 1958, 193.

¹⁰ Kökten 1947, 464, 471, Lev. CV, 4.

MUŞ BÖLGESİ ERKEN TUNÇ ÇAĞ (ERKEN TRANSKAFKASYA DÖNEMİ) YERLEŞİM YERLERİ

1. Lia	5. Cavbevan	9. Soğkom
2. Oğont	6. Köms	10. Tırnak I
3. Yelmal	7. Ahırpun	11. Piblis
4. Kirtakom	8. Gircay	

çay
yükseklik konturları
Rothman 1983, Fig.11'den

Harita 1

Alikirpun, Mikrakom, Orginos, Sapne, Piklis, Agun, Hunan, Şırank, Şeyh Yusuf ve Tifnik adlı höyükleri tespit etmiştir. Ayrıca Muş, Bulanık ve Liz höyükleri de araştırmacının kayıtlarına girmiştir ve Kökten, Alikirpun ile Liz Höyük'ü Muş Bölgesi için örnek kazı yeri olarak tanımlamıştır.

Bölgenin yerleşim silsilesi M. Ö. 6000 yıllarına tarihlenen Halaf kültürü ile başlar¹¹ ve Erken Tunç Çağı, Demir Çağı, Urartu Dönemi, Roma-Hellenistik Dönem, Bizans Dönemi, Selçuklu Dönemi ve Ortaçağ şeklinde devam eder.

Konumuzu oluşturan *Erken Transkafkasya Dönemi* çanak çömleği, Muş Bölgesi'nde, ovanın ortasında ve tepelerde yer alan birçok yerleşme yerinde az sayıda ele geçmiştir. Söz konusu çanak çömlek, Alikirpun (Kocatarla), Kirtakom (Tabanlı), Oğonk (Üçdere), Piklis (Sütlüce), Gaybeyan (Yoncalıöz), Girçay (Gerçayırı), Tifnik (Durugöze), Yekmal (Yürekli), Kömüs (Bozbulut), Soğkom (Donatım) ve Liz (Erentepe)¹² adlı höyüklerde saptanmıştır (Bk. Harita). Bu höyüklerin birçoğunda daha erkene tarihlenen yerleşim izlerine rastlanmamakla beraber, Girçay, Tifnik I, Piklis ve Yekmal adlı merkezlerde Erken Tunç Çağ öncesi Erken ve Geç Kalkolitik Çağ'a ait buluntular kısmen ele geçmiştir¹³.

Muş'a oldukça yakın mesafede yer alan Soğkom Tepe'de ele geçen çok sayıdaki Erken Transkafkasya çanak çömleği içinde derin ve yayvan çanaklar yaygın durumdadır (Çiz. 14, 15). Bununla birlikte, biri, kısa boyunun hemen altına yerleştirilmiş tutamaklı; diğeri ise ağız kenarında Doğu Anadolu türü üçgen tutamağa sahip iki adet çömlek Erken Transkafkasya Dönemi için tipik örneklerdir¹⁴. Bu kaplar, gösterdikleri profilleriyle Erken Transkafkasya I'e veya biraz daha geç döneme tarihlendirilmektedirler. Ayrıca parmak baskı bezemeli bir parça, olasılıkla Erken Transkafkasya II tarihli ince cidarlı bir çömleğe ait olmalıdır (Çiz. 13). Soğkom Tepe örneklerinin dış yüzeyi genellikle kahverengi veya açık gri renkte; iç yüzeyi ise ya astar rengi gibi kahverengi ya da devetüyü rengindedir.

Oğonk Höyük'de ele geçen bir adedi çömlek, ikisi çanak formundaki kaplarda, koyu gri renkte astar kullanılmıştır (Çiz. 1-3). Dış yüzleri koyu gri renk astarlı olan örneklerde katkı maddesi olarak yine yoğun mikalı kum kullanılmıştır.

¹¹ Krem astar üzerine kahverengimsi kırmızı boya ile bezeli Halaf çanak çömleği Yekmal (Yürekli) ve Palas (Yeroluk) höyüklerinde ele geçmiştir. Bu höyükler, Van Gölü Bölgesi'nde Tilkitepe'nin dışında Halaf yerleşmelerinin olduğunu göstermeleri açısından önemlidirler.

¹² Çalışmamızda, yerleşimlerin daha yaygın olarak bilinen eski isimleri kullanılmıştır. Bununla birlikte yeni isimler de güncel yayımların takibi için verilmiştir.

¹³ Rothmann 1993, 287.

¹⁴ Burney 1958, 193.

Gaybeyan Höyük'te bulunan iki adet örnek üzerindeki oluk bezeme kısmen görülmektedir (Çiz. 4, 5). Açık izlerinin çok belirgin gözlendiği açıkli örneklerde astar rengi olarak Muş Bölgesi çanak çömleğinin sevilen iki rengi olan siyah ve gri seçilmiştir.

Kirtakom'da, 1 adet 28 cm. çapında, iç ve dış yüzü açkılanmış, olasılıkla şerit kulba sahip bir Erken Transkafkasya kapağı ele geçmiştir (Çiz. 7). Diğer iki örnek üzerinde Erken Transkafkasya I ve II evrelerinin değişmez bezeme şekli olan oluk-ve-dairesel oluk bezeme yer almaktadır (Çiz. 8, 9).

Alikirpun'da, görülmedik kalitede, oldukça iyi açkılanmış yöresel Erken Transkafkasya çanak çömleği ele geçmiştir¹⁵. Alikirpun bezemeli örneklerinde (Çiz. 11, 12), biri oluk-ve-dairesel oluk bezeme şeklinde olmak üzere, oluk bezeme tekniği kullanılmıştır. Burada ele geçen bir başka örnekte, Erken Transkafkasya I evresinin karakteristik işareti olan ancak tüm Erken Transkafkasya Dönemi boyunca da sevilerek kullanıldığını bildiğimiz *pervaz ağız kenarı profili* ile karşılaştırırız. Söz konusu profilin, Erken Transkafkasya çanak çömleği veren birçok yerleşim merkezinde çok sayıda ele geçmesine karşın Muş Bölgesi yerleşimlerinde pek yaygın olmaması Erken Transkafkasya çanak çömleğinin bu bölgede bazı yöresel özelliklere sahip olduğunu gösterebilir.

Tifnik Höyük buluntusu olarak kayıtlara geçen iki örnekten (Çiz. 16, 17) bir adeti yine, Muş Bölgesi Erken Transkafkasya çanak çömleğinin en yaygın bezeme şekli olarak gördüğümüz dairesel oluk-ve-oluk bezemeye sahiptir .

Liz Höyük'de bulunan ve Erken Transkafkasya II'ye ait olduğunu düşündüğümüz iki adet çömlek parçası, Elazığ Bölgesi'nde oldukça yaygın olan dışa dönük ağız kenarlı, dik boyunlu ve boyun keskinliği belirtilmiş çömlek formunun kaba bir tiplemesi şeklindedir (Çiz. 20, 21). Bu kabın Elazığ Bölgesi'ndeki paralelleri Hınzor, Hankeendi, Könk ve Tadım'da ele geçmiştir¹⁶. Söz konusu çömlekler, daha sığ olmasına rağmen Ernis kaplarıyla¹⁷, Dilkaya¹⁸, Van Kale Höyük¹⁹ ve Büyüktepe (Bayburt)²⁰ örnekleriyle de benzerlik göstermektedirler. Yine Liz Höyük'te ele geçen, 30 cm. çapındaki pervaz ağız kenarlı küp örneği, gerek gövdesi üzerindeki titiz işçiliğe sahip oluk bezemesi, gerekse Alikirpun örneği dışında Muş Bölgesi'nde göremediğimiz tipik pervaz ağız kenarı profiliyle büyük önem taşır (Çiz. 28a-c). Geometrik motiflerin kullanıldığı oluk bezeme, söz konusu

¹⁵ Burney 1958, 193.

¹⁶ Burney 1958, Fig.188-189, 204, 207.

¹⁷ Burney 1958, 192.

¹⁸ Kozbe 1987, Lev. 53.123; 56.145; 62.195; Çilingiroğlu 1988, Res. 18. 75; Kozbe 1990, Res. 3a.

¹⁹ Tarhan 1994, Fig. 31, 3.

²⁰ Sagona ve diğ. 1993, Fig. 2: 7.

kabın, Erken Transkafkasya I'e ait olduğunu düşündürmektedir. Nitekim önerdiğimiz bu tarih, Erken Transkafkasya I evresinin karakteristik özelliği olan ancak daha sonraki evrelerde de kullanılmaya devam eden pervaz ağız kenarı profili ile de uyum içindedir. Bu koyu yüzlü, açıkli küp, hamurunda bölgeye özgü olduğunu düşündüğümüz bol mikali kum katkı olmasa, titiz bezemesine, iç ve dış yüzlerin kontrast tondaki renklerle astarlanmasına dayanarak ithal bir mal olarak yorumlanabilir. Liz Höyük'te bulunan tüm parçalar, Muş Bölgesi'nin çoğunlukla orta boyutlu kaplarının aksine, kalın cidarlı ve büyük boy kaplara aittirler. Dolayısıyla Liz Höyük çanak çömleği, incelemekte olduğumuz malzeme içinde form, renk ve bezeme açısından *klasik* Erken Transkafkasya keramiğini yansıtan tek gruptur.

Muş Bölgesi Erken Transkafkasya çanak çömleğinde, Elazığ-Malatya Bölgesi'nde de olduğu gibi *Nahçevan kulp* veya bir başka deyişle parmak delikli kulp örneğine hiç rastlanılmamıştır. Nitekim bugüne dek yapılan araştırmalar Nahçevan kulbun, Karaz'dan Van'a çekilecek bir çizginin kuzeyinde ve doğusunda yaygın durumda olduğunu göstermiştir²¹.

Gri ve siyah, incelediğimiz malzeme içinde gerek hamur rengi, gerekse astar rengi olarak sıkça kullanım görmüştür. Kabın iç ve dış yüzlerinin farklı renklerde astarlanması Muş Bölgesi örnekleri arasında yaygın bir özelliktir. Bu özellik, dış yüzde siyah, koyu gri veya kahverengi gibi koyu renklerin; iç yüzde ise kırmızı-kahve ve devetüyü gibi dış yüze oranla daha açık tondaki renklerin kullanılması şeklinde görülür.

Kum ve taşıçık, Muş Bölgesi Erken Transkafkasya çanak çömleğinde yüzde 40'lık bir kullanım ile en çok tercih edilen katkı maddesidir. Bununla birlikte, Muş Bölgesi örneklerinde kullanılan kil incelendiğinde, mika dikkati çeken bir özellik olarak karşımıza çıkar. Mika, Erken Transkafkasya çanak çömleğinin genelinde yaygın bir katkı maddesi olmadığına göre bunu, bilinçli bir kullanımın dışında yöresel kilin bir özelliği olarak düşünebiliriz.

Muş Bölgesi yüzey araştırmalarında ele geçen Erken Transkafkasya örneklerinin yüzde 9'u kötü pişme gösterirken, yüzde 50'si iyi, yüzde 41'i ise orta derecede pişmeye sahiptir.

Erken Transkafkasya çanak çömlek geleneğinin ayırt edici özelliklerinden olan açıklama işlemine, tüm Muş Bölgesi örneklerinde istisnasız rastlanılmaktadır. Birçok örneğin iç yüzü de açıklanmıştır.

Muş Bölgesi'nde ele geçen Erken Transkafkasya çanak çömleği üzerinde yaygın olarak saptanmayan bezeme, gelişigüzel yapılmış bir görünüm içindedir. Özellikle Erken Transkafkasya Dönemi'nin I. ve II. evrelerinde sevilerek kullanılan oluk bezeme, toplam 10 adet örnekte görülmektedir. Muş örnekleri daha çok, oluk bezemenin "dairesel oluk-ve-oluk" şeklinde adlandırılan çeşitlemesine sahiptir (Çiz. 8, 9, 11, 13, 16, 18,

²¹ Burney 1958, 169.

26). Kabartma ve kazıma bezeme tekniğinin kullanıldığı örnekler söz konusu değildir.

Elimizdeki bezemeli örnekler her ne kadar tipik olmasa da bezeme, çevre bölgelerde bile yakın paralelleri bulunmayan Muş malzemesinin tarihlenmesinde önemli bir çıkış noktasını oluşturmaktadır. Özellikle, Erken Transkafkasya I evresinde (M. Ö. 3250 - M. Ö. 2750) başlayıp Erken Transkafkasya II evresinin (M. Ö. 2750-2400) sonuna dek kullanımda kalan ve oluk bezemenin en erken şekli olarak kabul edilen dairesel oluk-ve-oluk bezeme, sunduğumuz malzemenin Erken Transkafkasya I ve II evrelerine tarihlendirilmesine yardımcı olmuştur. Bu tarih, söz konusu evrelerde yaygın olan kap şekilleri ile de uyum içerisindedir. Ancak, pervaz ağız kenarı profilinin çok az kullanılması; Nahçıvan kulp örneğinin hiç görülmemesi veya yöredeki bol mikali kilin kullanılması sonucu oluşan kısmen parlak mallar gibi, Muş Bölgesi Erken Transkafkasya keramiğinin yöresel özellikleri kesin tarihlleme yapmamızı güçleştirmektedir. Sonuç olarak, tarihleyici unsurlar açısından zayıf olan Muş Bölgesi Erken Transkafkasya çanak çömleğini, elimizdeki sınırlı sayıdaki örneklerle Erken Tunç Çağı zaman dilimi içinde kesin bir yer oturtmak zordur. Bununla birlikte, sözü edilen özelliklerinden dolayı "klasik" bir Erken Transkafkasya keramik grubu olarak tanımlayamadığımız Muş örneklerini M. Ö. 3000 ile M. Ö. 2500 yılları arasına tarihlememiz mümkün gözükmektedir.

KATALOG²²

1. Dışa dönük ağız kenarlı çanak, koyu gri (5Y 3/1), mikalı kum, taşçık, orta, astarlı [dışta aynı; iç yüzde k. devetüyü (10 YR 6/3)], açkılı (iç/dış), el y., Oğonk Tepe (Burney).

Benzerleri: Dilkaya (Kozbe 1987, Lev. 21. 3; 23. 10); Değirmen-tepe (Duru 1979, Lev. 25, 5 ; 27, 1; 31, 19).

2. Basit ağız kenarlı çanak, siyah (N 2. 5/), mikalı kum, iyi, astarlı (aynı), açkılı, el y., Oğonk Tepe (Burney).

3. Basit ağız kenarlı çanak, devetüyü (10 YR 6/6), mikalı kum, taşçık, iyi, astarlı [dış yüzde k. gri (10 YR 3/1); iç yüzde a. kahve (10 YR 5/3)], açkılı (iç/dış), el y., Oğonk Tepe (Burney).

4. Basit ağız kenarlı çömlek, siyah (N 2. 5/), kum, iyi, astarlı (aynı), açkılı (dış), el y., oluk bezemeli, Gaybeyan Höyük.

5. Gövde parçası, gri (5 YR /1), kum, taşçık, orta, astarlı [a. gri (2. 5 Y 6/2)], açkılı, el y., oluk bezemeli, Gaybeyan Höyük (Burney).

6. Dışa dönük ağız kenarlı çömlek (Ø 13 cm.), siyah (N 2. 5/), kum, taşçık, orta, astarlı (aynı), açkılı (dış), el y., Gaybeyan Höyük.

Benzeri: Taşkun Mevkii (Sagona 1994, Fig. 36. 23).

7. Kapak (Ø 28 cm.), siyah (N 2. 5/), mikalı kum, iri taşçık, kötü, astarlı (aynı), açkılı (iç/dış), el y., Kirtakom Höyük.

8. Basit ağız kenarlı kase, (Ø 14 cm.), gri (5 YR 5/1), i. kum, iyi, astarlı (dış/iç yüz aynı), açkılı (iç/dış), el y., oluk-ve-dairesel oluk bezemeli, Kirtakom Höyük.

9. Gövde parçası, siyah (N 2. 5/), kum, k.taşçık, iyi, astarlı [dış yüz aynı; iç yüz devetüyü (10 YR 6/6)], var (iç/dış), el y., oluk-ve-dairesel oluk bezemeli, Kirtakom Höyük.

10. Pervaz ağız kenarlı çömlek, k. gri (5Y 3/1), mikalı kum, orta, astarlı (siyah (N 2. 5/), açkılı, el y., Alikirpun Höyük (Burney).

Benzerleri: Dilkaya (Kozbe 1990, Res. 3b, 6a); Aşvan Kale (Sagona 1994, Fig. 94. 9; 99. 6, 8, 10); Büyüktepe (Sagona ve diğer. 1993, Fig. 6: 3).

²² Katalog, formun adı, ağız çapı, hamur rengi, katkı, pişme derecesi, astar ve rengi, açkılı, yapım, bezeme türü ve ele geçtiği yerleşim yeri adı olarak düzenlenmiştir. Astar rengi hamur rengi ile aynı olan örneklerde "aynı" tanımı kullanılmıştır. Renklerde Munsell Renk Katalogu esas alınmakla birlikte günlük kullanımdaki karşılığı da verilmeye çalışılmıştır. Muş örneklerimizin saptanabilen benzerleri de kısmen belirtilmiştir.

11. Basit ağız kenarlı çömlek (Ø 12 cm.), gri (5 YR 5/1), kum, iyi, astarlı (aynı), açkılı (iç/dış), el y., oluk-ve-dairesel oluk bezemeli, Alikirpun Höyük.

12. Gövde parçası, siyah (N 2. 5/), mikalı ince kum, iyi, astarlı [dış yüz aynı; iç yüz a.devetüyü (7.5 YR 7/6)], açkılı (dış), el y., oluk bezemeli, Alikirpun Höyük.

13. Gövde parçası, k. gri (2.5 Y 3/1), mikalı kum, iyi, astarlı [dış yüz portakalimsı d.tüyü (7.5 YR 6/6); iç yüz k.kahve (7.5 YR 4/3)] , açkılı (iç/dış), el y., parmak baskı bezemeli, Soğkom Tepe (Burney).

14. Basit ağız kenarlı çanak (Ø 28 cm.), k. gri (7.5 YR 3/1), kum, taşçık, iyi, astarlı [dış yüz a.kahve (7. 5 YR 5/4)], açkılı (iç/dış), el y., Soğkom Tepe (Burney).

Benzerleri: Dilkaya (Kozbe 1987, Res. 19. 2, 3, 5); Aşvan Kale (Sagona 1994, Fig. 74. 9, 11; 75. 11).

15. Basit ağız kenarlı çanak (Ø 30 cm.), kahve (7. 5 YR 4/6), kum, taşçık, bitkisel katkı, iyi, astarlı (aynı), açkılı (iç/dış), el y., Soğkom Tepe (Burney).

Benzerleri: Değirmentepe (Duru 1979, Lev. 25, 8; 29, 10); Tepecik (Esin 1979, Pl. 61. 2); Arslantepe (Frangipane-Palmieri 1983, Fig. 22. 5).

16. Gövde parçası, k. gri (5 YR 3/1), kum, iyi, astarlı [dış yüz siyah (N 2. 5/); iç yüz devetüyü (10 YR 6/6)], açkılı (iç/dış), el y., oluk bezemeli, Tifnik Höyük.

17. Pervaz ağız kenarlı çömlek (Ø 28 cm.), gri (5 YR 5/1), kum, orta, astarlı [dış yüz devetüyü (7. 5 YR 6/6); iç yüz siyah (N 2. 5/)], açkılı (iç/dış), el y., Tifnik Höyük.

18. Gövde parçası, siyah (N 2. 5/), kum, k. taşçık, astarlı (aynı), açkılı (dış), el y., oluk bezemeli, Girçay Höyük.

19. Gövde parçası, siyah (5Y 2. 5/1), mikalı kum, iyi, astarlı (aynı), açkılı (dış), el y., oluk bezemeli, Kömüs (Burney).

20. Dışa dönük ağız kenarlı çömlek (Ø 19 cm.), siyah (N 2. 5/), kum, taşçık, orta, astarlı [dış yüz kahve (5 YR 4/4); iç yüz k. kahve (7. 5 YR 4/3)], açkılı (iç/dış), el y., Liz Höyük.

21. Dışa dönük ağız kenarlı çömlek (Ø 20 cm.), siyah (N 2. 5/), mikalı kum, k. taşçık, orta, astarlı [dış yüz siyah (N 2. 5/); iç yüz kiremit (2. 5 YR 3/6)], açkılı (iç/dış), el y., Liz Höyük.

Benzerleri: Dilkaya (Kozbe 1987, Lev. 53. 123; 56. 145; 62. 195; Çilingiroğlu 1988, Res. 18. 75; Kozbe 1990, Res. 3a); Van Kale Höyük (Tarhan 1994, Fig. 31, 3); Büyüktepe (Sagona ve diğcr. 1993, Fig. 2: 7).

22. Basit ağız kenarlı küp, kiremit (2. 5 YR 3/6), kum, taşçık, orta, astarlı [dış yüz siyah (N 2. 5/); iç yüz kahve (7. 5 YR 4/4)], açkılı (iç/dış), el y., Liz Höyük.

Benzeri: Taşkun Mevkii (Sagona 1994, Fig. 38. 5).

23. Dışa çekik ağız kenarlı küp (Ø 58 cm.), kiremit (2. 5 YR 3/6), kum, iri taşçık, kölü, astarlı [dış/iç yüz kahve (7. 5 YR 4/6)], açkılı (iç/dış), el y., Liz Höyük.

24. Pervaz ağız kenarlı çömlek, devetüyü (10 YR 6/6), kum, taşçık, orta, astarlı [dış yüz siyah (N 2. 5/); iç yüz k.devetüyü (10 YR 6/3)], açkılı (iç/dış), el y., Liz Höyük.

Benzerleri: Dilkaya (Kozbe 1987, Lev. 104. 27; 105. 28); Tepecik (Arsebük 1979, Lev. 58/48, 127); Değirmentepe (Duru 1979, Lev. 25. 21-2; 29.19, 22); Büyüktepe (Sagona ve diğer. 1993, Fig. 6: 3).

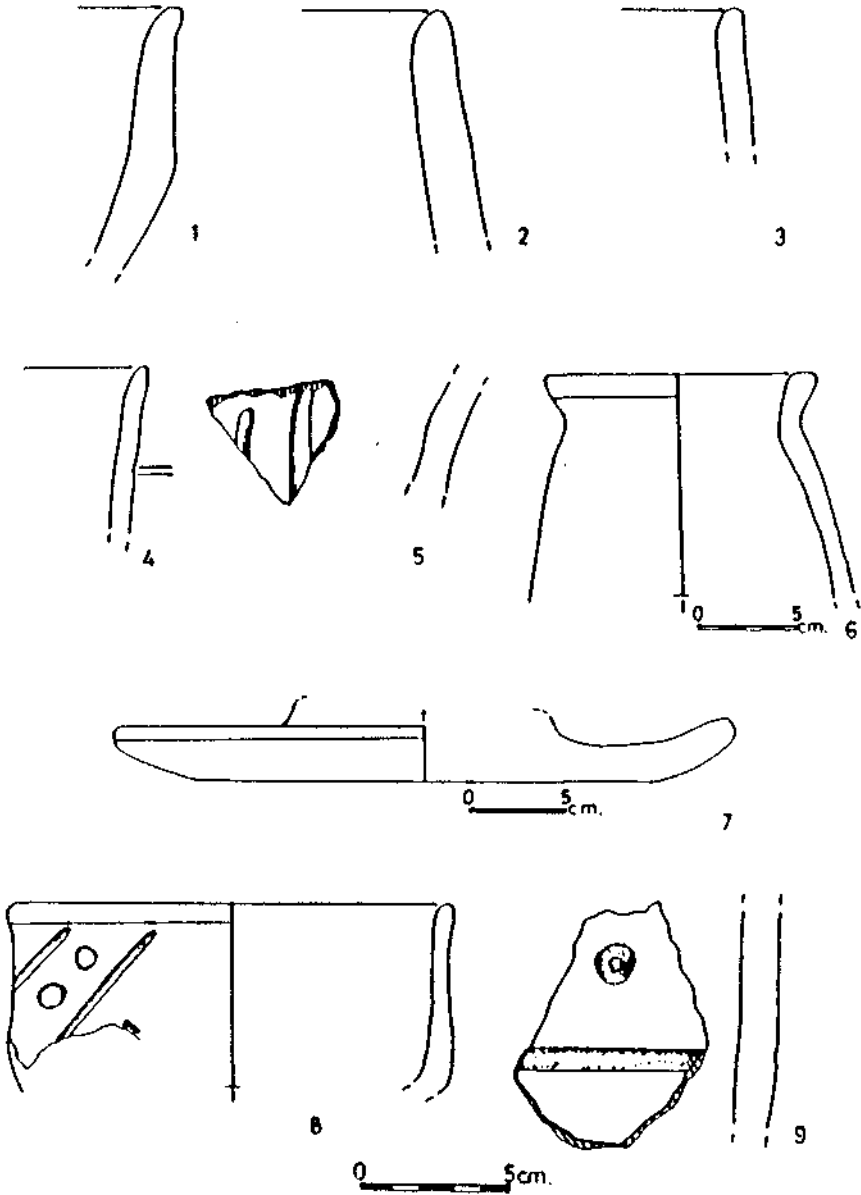
25. İçe çekik ağız kenarlı çanak, siyah (N 2. 5/), kum, taşçık, iyi, astarlı [kahve (7. 5 YR 4/4)], var (iç/dış), el y., Liz Höyük.

26. Gövde parçası, gri (5 YR 5/1), kum, iyi, astarlı [dış yüz aynı; iç yüz a.devetüyü (7. 5 YR 7/6)], açkılı (dış), el y., oluk-ve-dairesel oluk bezemeli, Yekmal.

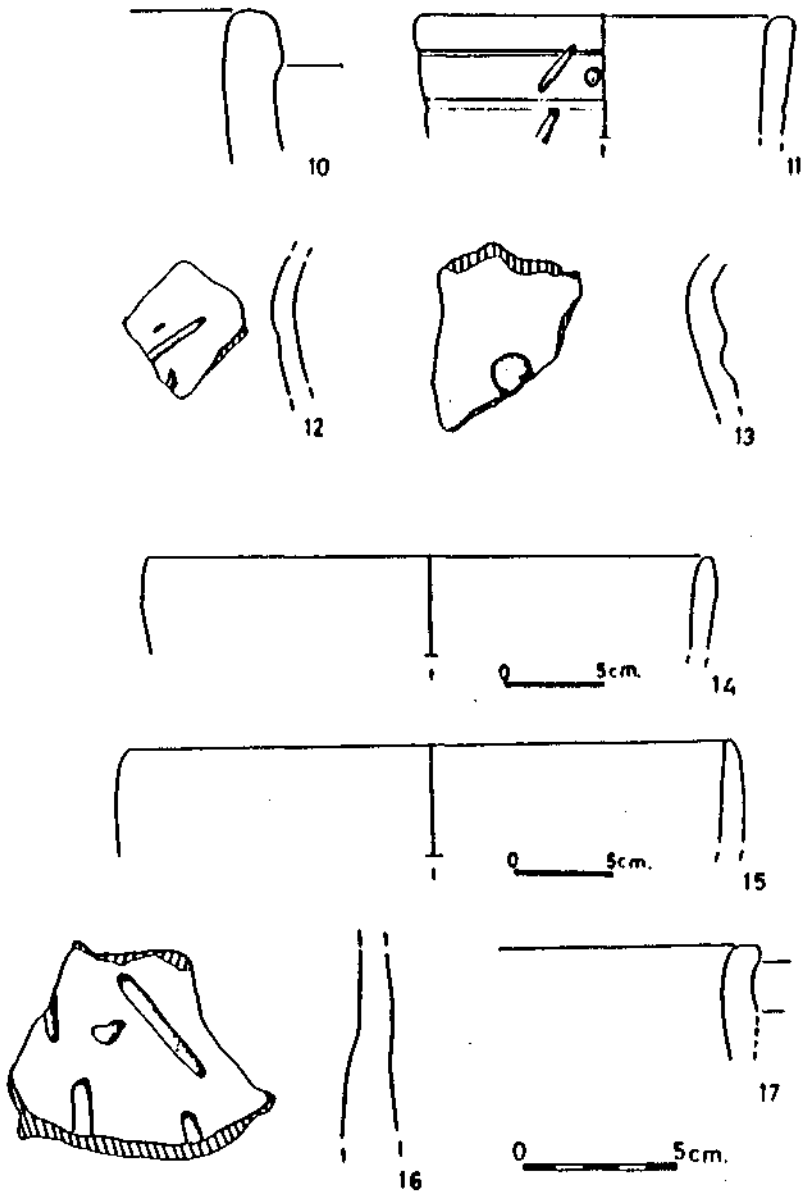
27. Dışa dönük ağız kenarlı çömlek, siyah (N 2. 5/), ince kum, iyi, astarlı (aynı), açkılı (iç/dış), el y., Piklis.

28 a-c. Pervaz ağız kenarlı küp (Ø 30 cm.), k. kahve (5 YR 2.5/2), mikalı kum, taşçık, orta, astarlı [dış yüz siyah (N 2. 5/); iç yüz k.kahve (5 YR 2. 5/2)], açkılı (iç/dış), el y., oluk bezemeli, Liz Höyük.

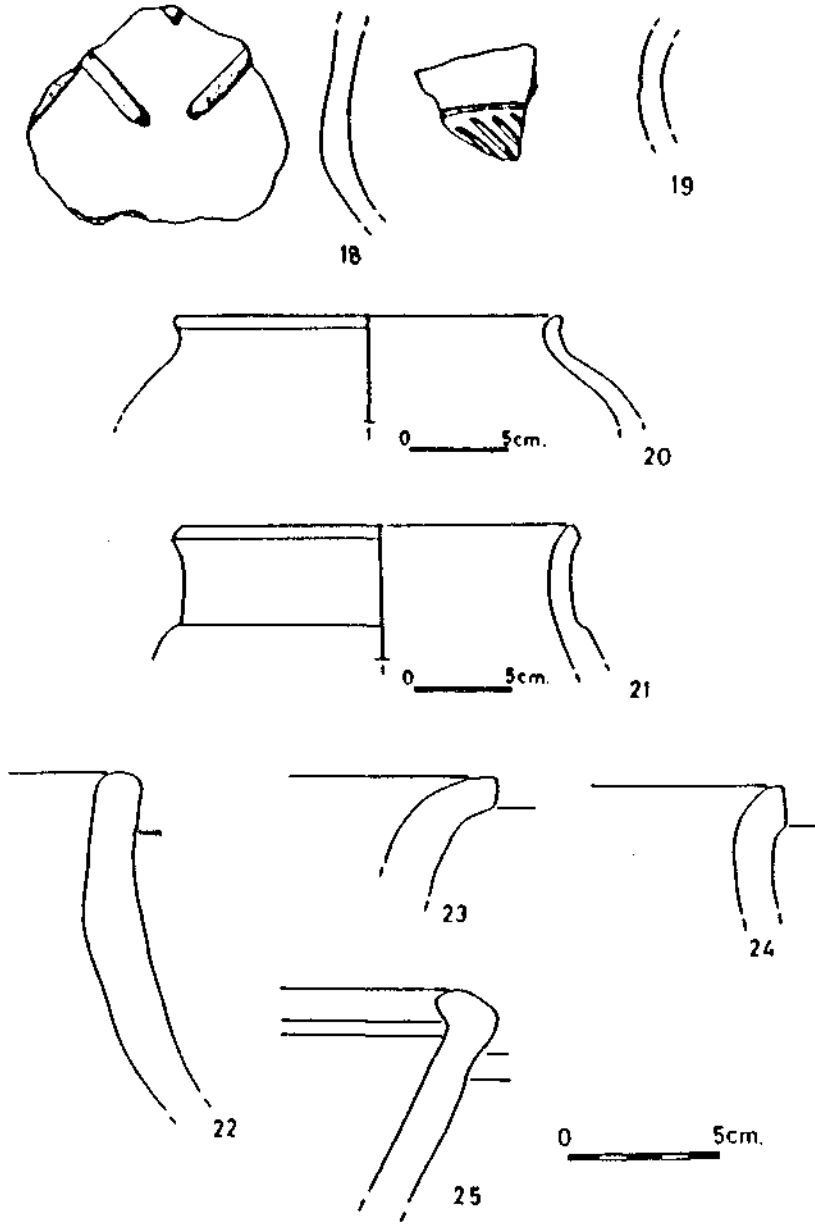
Benzerleri: Dilkaya (Çilingiroğlu 1987, Res. 7; Kozbe 1990, Res. 6a); Tepecik (Arsebük 1979, Lev. 58/49, 125-6); Aşvan Kale (Sagona 1994, Fig. 96. 6; 99. 7100. 6); Pulur (Sakyol) (Koşay 1976, Lev. 48, 2-3; 73, 8); Karaz (Koşay 1959, a.36, a.39); Geoy Tepe (Sagona 1984, Fig. 15. 3).

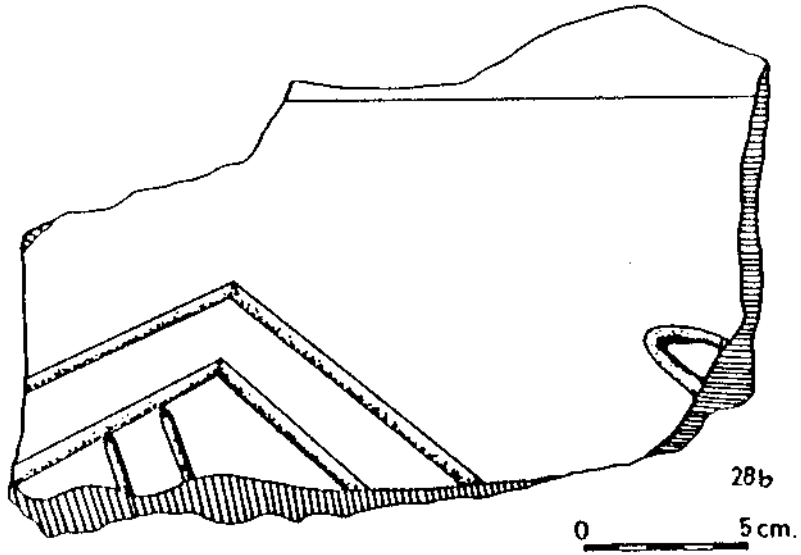
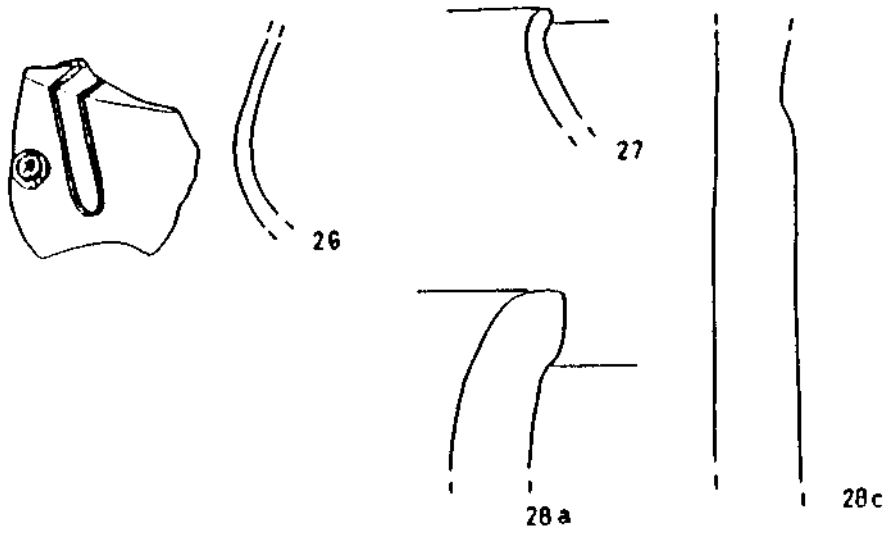
Çiz. 1 - 9

Çiz. 10 - 17

Çiz. 18 - 25

Çiz. 26 - 28

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Arsebük 1979 G. Arsebük, "Altınova'da (Elazığ) Koyu Yüzlü Açıklı ve Karaz Türü Çanak Çömlek Arasındaki İlişkiler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler I* (1976), Ankara, 1979, 81-92.
- Burney 1958 C. A. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age, *Anatolian Studies VIII*, 1971, 157-209.
- Çilingiroğlu 1987 A. Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazıları 1985", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (1986), Ankara, 1987, 81-94.
- Çilingiroğlu 1988 A. Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (1987), Ankara, 1988, 229-248.
- Duru 1979 R. Duru, *Keban Projesi Değirmentepe Kazısı 1973*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 2, Ankara, 1979.
- Koşay 1976 H. Z. Koşay, *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-70*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri III, No. 1, Ankara, 1976.
- Koşay-Turfan 1959 H. Z. Koşay - K. Turfan, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Bellekten XXIII*, 1959, 349-384.
- Kozbe 1987 G. Kozbe, *Van-Dilkaya Höyüğü 1984-1986 Kazı Dönemlerinde Ele Geçen Erken Transkafkasya Çanak Çömleği*, İzmir, 1987, (Basılmamış yüksek lisans tezi).
- Kozbe 1990 G. Kozbe, "Van-Dilkaya Höyüğü Erken Transkafkasya Keramiği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1989)*, Ankara, 1990, 533-554.
- Rothman 1993 M. S. Rothman, "Preliminary Report on the Archaeological Survey in the Alpaslan Dam Reservoir Area and Muş Plain 1991", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı (1992)*, Ankara, 1993, 269-278.
- Rothman 1995 M.S. Rothman, "The Pottery of the Muş Plain and the Evolving Place of a High Border Land", *X.*

- Araştırma Sonuçları Toplantısı (1994)*, Ankara, 1995, 281-294 .
- Russell 1980 H. Russell, *Pre-Classical Pottery of Eastern Anatolia*, BAR International Series 85, Oxford, 1980.
- Sagona 1984 A. Sagona, *The Caucasian Region in the Early Bronze Period*, BAR International Series 214, Oxford, 1984.
- Sagona 1994 A. Sagona, *The Aşvan Sites 3. Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia*, BIAA Monograph 18, Ankara, 1994.
- Sagona ve diğ. 1993 A. Sagona, "Excavations at Büyüktepe Höyük, 1992", *Anatolian Studies* XLIII, 1993, 69-83.
- Tarhan 1994 T. Tarhan, "Recent Research at the Urartian Capital Tushpa", *Tel Aviv* 21, 1994.

G. Kozbe
İzmir 1995